

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Гуртовенко Наталії Вікторівни
«Соціально-психологічні засади корекції девіантної поведінки підлітків в
умовах сучасних соціогенних викликів», подану на здобуття наукового
ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю
19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи**

Доцільність обраної теми дослідження не викликає сумнівів, адже зі зростанням швидкості соціально-економічних та політичних змін, емоційних й інформаційних навантажень, вимог до адаптаційних ресурсів підлітків, гостро постає проблема вивчення відхилень у їх поведінці, специфіки її форм, зокрема на основі вивчення конституційно-континуального простору, в якому відбувається становлення особистості неповнолітньої дитини, підкреслюється існуванням ймовірнісного ризику прояву різних видів девіантності. Крім того, потребує особливої уваги система комплексної спеціалізованої допомоги підліткам з ознаками девіантного стереотипу поведінки в умовах сучасних соціогенних викликів. Авторкою слушно наголошується на необхідності дотримання цілісності, поетапності та структурованості процесу психопрофілактики девіантної поведінки підлітків, і на тому, що розуміння різних аспектів природи девіантного стереотипу поведінки диктує важливість пошуку шляхів її соціально-психологічної корекції в умовах сучасних соціогенних викликів.

Водночас, у відомих психологічних концепціях не склалося єдиного підходу до класифікації видів, типів, предикторів девіантної поведінки, її соціально-психологічної детермінації, не визначено провідні соціально-психологічні механізми її корекції та концептуальні засади соціально-психологічної роботи з девіантними підлітками в умовах сучасних соціогенних викликів. З огляду на зазначене, дисертаційне дослідження Гуртовенко Н.І. має вагомий науково-

практичний інтерес, й виявляється своєчасним та затребуваним у галузі соціальної психології та психології соціальної роботи.

Обґрунтованість концепції, наукових положень, висновків і рекомендацій, викладених у дисертації Гуртовенко Н.В. підтверджується запропонованою логікою проведеного дослідження, що знайшла своє відтворення у меті, завданнях, аналізі наукової літератури та визначенні його теоретико-методологічних засад.

Для досягнення мети дослідження, яка полягала у концептуальному визначенні соціально-психологічних основ корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів, авторкою був поставлений та вирішений комплекс завдань, що має чітку та науково обґрунтовану конфігурацію. Насамперед, це: здійснення теоретико-методологічного аналізу стану дослідження проблеми девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів; наукове обґрунтування комплексного підходу до вирішення проблеми надання соціально-психологічної допомоги підліткам з девіантною поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів; розкриття методології та методів емпіричного вивчення соціально-психологічної специфіки девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів; виокремлення соціально-психологічних механізмів забезпечення ефективності процесу соціалізації та соціально-психологічної корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів; формування банку інструментальних та процедурних засобів здійснення соціально-психологічного супроводу підлітків із девіантною поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів; перевірка концепції психотипологічної мінливості особистості підлітків з девіантною поведінкою та її дієвості в умовах сучасних соціогенних викликів.

У першому розділі *«Теоретико-методологічний аналіз стану дослідження проблеми девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів»* авторка використала значний теоретичний доробок із різних галузей психології, що дозволило розкрити соціально-психологічні особливості середовища

життєдіяльності як предиктора девіантної поведінки підлітків. Дисертантка у достатньо широкому спектрі проаналізувала зарубіжні та вітчизняні наукові підходи до досліджень особистісної та поведінкової мінливості, визначила теоретичні та методологічні проблеми дослідження підліткового віку, як чинника ризику формування різних форм девіантної поведінки.

Дисертанткою розкрито соціально-психологічні чинники, які обумовлені деструктивним соціальним середовищем, вступають в активну взаємодію з тією чи іншою вираженістю психотипологічної, характерологічної, особистісної, конституційно зумовленої неповноцінності та дефектності. Справедливо зазначено, що особистісна індивідуальність представляє собою продукт конкретних соціальних та біологічних безперервних впливів. Демаркаційною лінією, що розділяє такі впливи є розуміння того, що соціальні чинники зумовлюють змістовний аспект психіки (інтереси, переконання, знання), а відтак – соціально зумовлені властивості особистості – спрямованість, навички, уміння, моральні установки тощо. Від того, як відбуватиметься взаємодія між конституційно-біологічними основами особистості підлітка та соціальним середовищем, залежить імовірна конституційно-типологічна мінливість – коливання у межах діапазону норми або патології.

Гуртовенко Н.В. ґрунтовно проаналізовано соціально-психологічні засади корекції девіантної поведінки підлітків, а ранню діагностику патологічних форм девіантної поведінки підлітків визначено першочерговим завданням, актуальність якого зумовлена необхідністю раціонального і своєчасного розв'язання питань психо-соціальної реабілітації підлітків, які становлять основу трудового і соціального резервів суспільства.

Оцінюючи викладений у теоретичному розділі матеріал зазначимо, що обґрунтування висунутих положень було здійснено дисертанткою з належною послідовністю та доказовістю. Цьому сприяла чітка структурованість дисертації загалом, її окремих розділів і підрозділів, зокрема.

У другому розділі *«Континуум із девіантним стереотипом поведінки у підлітковому віці: соціально-психологічний дискурс»* Гуртовенко Н.В.

наголошено, що в умовах сучасних соціогенних викликів все гостріше постає питання ефективності соціально-психологічних засобів і технологій забезпечення ефективної корекції девіантної поведінки підлітків. Авторкою визначений комплекс заходів, спрямованих на подолання тих психологічних, педагогічних і соціальних відхилень, що позначаються на соціальному статусі підлітків та можливостях самореалізації в середовищі життєдіяльності; розкрито структуру поведінки підлітків із виокремленням взаємопов'язаних рівнів, порушення в яких виступають причинами відхилень у поведінці та визначають напрями психологічного впливу на їх подолання.

Дисертанткою також визначені провідні принципи поведінкової психології у зазначеному векторі роботи: об'єктивність (передбачає орієнтацію переважно на змінні, що проявляються і вимірюються зовні), поведінкова оцінка (вказує на необхідність проведення функціонального аналізу поведінки), системність (передбачає оцінку ролі девіантної поведінки в різних соціальних системах і житті неповнолітньої дитини загалом) і співпраця (не лише вияв усвідомленого бажання зміни власної поведінки, а й бажання активної участі у виборі цілей і методів психокорекційної роботи). Дослідницею визначено симптоми провів девіантної поведінки підлітків, відповідно до яких розкрито етапи формування девіацій, з подальшим вибором методів корекції таких проявів.

Авторкою констатовано, що провідною умовою ефективності впливу на девіантну поведінку підлітків є дотримання принципів поведінкової інтервенції. Звідси, використовуються такі методи поведінкової інтервенції: стимулювання мотивації до зміни поведінки; методи корекції емоційних порушень; методи саморегуляції; методи когнітивного переструктурування; методи корекції небажаної поведінки; методи формування позитивної просоціальної поведінки.

Авторський підхід передбачає, що в основі формування гармонійних (таких, що відповідають загальноприйнятій нормі) міжособистісних стосунків лежить комплексна система психологічних механізмів, які характеризують цілісний процес прояву активності особистості, та система, спрямована на задоволення потреб, що дають їй змогу самореалізовуватися.

У третьому розділі «Концептуальні підходи до активації соціально-психологічних механізмів корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів» Гуртовенко Н.В. визначено, що патологія поведінки особистості розподіляється на неправильну стосовно людей і неправильну стосовно речей. Проте, в обох випадках в психіці накопичується надлишкове або неправильно розподілене збудження, що може розряджатися насильницькими діями. Загалом, на думку авторки, необхідно розрізняти природно-дефектну поведінку, пов'язану з особливостями інформаційного опрацювання збудження при потребі і соціально-дефектну поведінку, пов'язану, зокрема, з порушеннями етичних норм; але орієнтири поведінки, цілі та завдання стають для суспільства, до якого належить особистість, проявом (суспільної) патології.

Розгортання концепції ефективної соціально-психологічної корекції девіантної поведінки підлітків з використанням психологічних механізмів чітко простежується в межах всього дослідження. На її основі авторка пропонує концептуальну модель стимулювання психологічних механізмів корекції девіантного стереотипу поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. Дослідницею визначені також основні мотивотворчі чинники девіантної поведінки, а саме спосіб життя в широкому значенні цього поняття (сукупність типових для даного суспільства форм життєдіяльності, способів задоволення); безпосереднє соціальне оточення (соціальна група), ситуація, певні вимоги до поведінки суб'єкта в даній ситуації (соціальна роль); особистісні умови.

Дисертанткою зазначено, що на ефективність корекційно-виховної діяльності щодо подолання проявів девіантної поведінки підлітків впливають загальні соціальні умови (географічні, регіональні, етнічні, культурні); специфічні соціально-психологічні умови, які угруповано на матеріальні умови життя, престиж професії, моральний клімат у соціальній групі; умови навчання і праці, включно з середовищем виховання, організацією виховного середовища; стан ціннісно-мотиваційної сфери; організаційно-психологічні умови.

У четвертому розділі «Емпіричне дослідження соціально-психологічної специфіки девіантної поведінки підлітків та ефективності її корекції в умовах сучасних соціогенних викликів» Гуртовенко Н.В. визначено роль соціально-психологічних механізмів корекції девіантної поведінки підлітків і виявлено низку соціально-психологічних та психолого-педагогічних умов підвищення ефективності такої корекції в умовах сучасних соціогенних викликів. Авторкою експериментально перевірено основні компоненти пропонованої моделі стимулювання психологічних механізмів корекції девіантного стереотипу поведінки, можливості виявлених соціально-психологічних механізмів, виміряно ефективність окремих компонентів моделі із застосуванням різних методик та розкрито вплив соціально-психологічних механізмів на корекцію девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Під час проведення дослідно-експериментальної роботи дисертанткою досліджено вплив змісту окремих компонентів системи корекції девіантної поведінки підлітків на її ефективність; визначено динаміку рівня ціннісних орієнтацій і вихованості досліджуваних, у тому числі структурні компоненти моральної свідомості (моральні потреби, здібності, самооцінка); виявлено ефективність концептуальної моделі стимулювання соціально-психологічних механізмів корекції девіантного стереотипу поведінки особистості. Основними показниками, що характеризують ефективність профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів виступили результати динаміки їх соціально-психологічного благополуччя, вираженого, зокрема, показниками рівня тривожності.

У п'ятому розділі «Ефективність соціально-психологічної допомоги при девіаціях у поведінці підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів» дисертанткою розкрито результати об'єктивізації ефективності методів соціально-психологічної допомоги підліткам зі спрямованістю до девіантної поведінки в умовах сучасних соціогенних викликів.

Авторкою показано, що важливою у межах програми вбачалася розробка методів спеціальної соціально-психологічної допомоги з використанням

доказової психології. У дослідженні були використані методи та техніки особистісно-орієнтованої психотерапії, сімейної системної психотерапії, транзактного аналізу, символдрами, імаготерапії, які застосовувалися для корекції особистісних переживань, взаємовідносин, психотерапії девіантного непатологічного стереотипу поведінки підлітків. За результатами формувального етапу дослідження рівень саморегуляції висловлювань, поведінки та самоконтролю підлітків доведено до оптимального, з погляду на уникнення внутрішньоособистісного та внутрішньогрупового конфлікту. У процесі конституційно-орієнтованої психокорекції вдалося стабілізувати рівень самоконтролю та саморегуляції своїх переживань і поведінки. Запропоновано конкретні рекомендації щодо реалізації блоків змісту діяльності експертно-психологічної служби, а саме нормативно-правового, психолого-корекційного, соціального, медико-терапевтичного, кримінально-виконавчого та соціально-просвітницького.

Взагалі, слід констатувати, що структура дисертації достатньо продумана, має чітку логіку викладу наукового матеріалу та добре компонована. Теоретична обґрунтованість, використання чисельних наукових джерел та різноманітних методів дослідження зумовили вагому наукову новизну отриманих результатів, теоретичну й практичну його значущість.

Одержані наукові результати мають достатньо аргументований характер і відрізняються достовірністю. Це підтверджується обґрунтованістю вихідних теоретико-методологічних положень, використанням надійних і валідних діагностичних методик, коректним застосуванням методів математичної статистики, що забезпечило надійність й вірогідність отриманих результатів дослідження. Реалізація мети й завдань дослідження здійснювалася шляхом комплексного використання загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання.

Наукова новизна, теоретичне та практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що у комплексі вони вирішують актуальне наукове

завдання щодо визначення соціально-психологічних засад корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Основні положення й висновки дисертаційної роботи представлено у 48 публікаціях авторки, з яких 1 одноосібна монографія, 27 статей у наукових фахових виданнях із психології (з них 3 статті – у наукометричній базі Scopus); 2 статті – у міжнародних періодичних наукометричних виданнях; 19 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

У цілому представлена до захисту дисертаційна робота є завершеним, обґрунтованим дослідженням, яке виконане на високому теоретико-методологічному рівні.

Водночас, вважаємо за потрібне зробити деякі зауваження та пропозиції.

1. У теоретичній частині роботи недостатньо, на нашу думку, проаналізовано вплив сучасних соціогенних викликів на характерні для цього вікового періоду реакції, що можуть виявитися чинниками, які сприяють виникненню девіацій у поведінці підлітків.

2. Авторкою розглянуто риси, що демонструють імовірність конституційних коливань в бік, як норми, так і особистісної патології. Проте, не достатньо розкрито питання, чому в певного відсотка підлітків із загальної вибірки залежність від впливу зовнішніх чинників є вищою, а в більшій частини вибірки така сама залежність виражена набагато меншою мірою.

3. Авторкою вдало розроблена модель системи надання спеціалізованої соціально-психологічної допомоги підліткам із девіантною поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів та проведено її операціоналізацію, проте потребує пояснення, чи може зазначена програма бути альтернативою традиційним програмам.

4. Зважаючи на вагому практичну значущість дисертаційного дослідження, вважаємо за доцільне, на основі проведеної роботи, розробити методичні рекомендації для фахівців закладів соціальної реабілітації підлітків із девіантною поведінкою, які працюють із зазначеною категорією осіб.

Висловлені зауваження та пропозиції носять в основному рекомендаційний характер. Вони не знижують загальної високої оцінки наукової роботи, яка є цілісним, завершеним дослідженням достатньо важливої та актуальної проблеми соціальної психології та психології соціальної роботи.

Реферат Гуртовенко Н.В. відповідає основному змісту дисертації. Наведені в рефераті наукові положення, висновки й рекомендації розкриті та обґрунтовані у тексті дисертації. У роботі не виявлено академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Отже, дисертація Гуртовенко Н.В. «Соціально-психологічні засади корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів» виконана на високому теоретико-методологічному рівні, є самостійним, логічним, завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р., що висуваються до докторських дисертацій, а її авторка – Гуртовенко Наталія Вікторівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології

Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького

В.Ю. Завацький

Підпис Завацького В.Ю. засвідчую.

Ректор МДПУ імені Богдана Хмельницького

Доктор психологічних наук, професор

Наталія ФАЛЬКО

